

Joseph Aloysius Stanfield, Grace Simpson: *Les potiers de la Gaule Centrale*. Revue archéologique Sites, Hors-série No. 37 (Recherches sur les ateliers des potiers de la Gaule centrale, tome IV). 1990. 451 strani, 175 celostranskih tabel, več risb med besedilom.

Terra sigillata iz srednje Galije je nemara vsaj tistim, ki smo kdaj delali v predelih, ki se jih že dotika nadih rimske Panonije, prvo, na kar pomislimo ob pojmu terra sigillata. V tistih krajih je bila in je še vedno nekaj, na kar se pri kopanju najprej ujame oko celo popolnega laika. Polna rdeča barva, čvrst premaz z leskom in zlasti reliefni okras – vse to pritegne. V reliefnem okrasu srečujemo še dobro spoznavne like bogov, živali, simpozijev, ki so pojem antične monumentalne umetnosti, in sem in tja preberemo med viticami še ime lončarja ali podjetnika.

Od leta 1958 dalje je opredeljevanje reliefnih posod iz tega izdelovalnega kroga po vsem imperiju vodilo, lahko rečemo, kar brezhibno vodilo, delo J. A. Stanfield, G. Simpson, Central Gaulish Pottery. Knjiga, do katere smo mogli pri nas dolgo le z medbibliotečno izmenjavo, je bila zaradi svoje uporabnosti tudi sicer malokdaj takoj dosegljiva na policah v knjižnicah. Poleg tega je, seveda v določenih razsežnostih, zastarela. Tako so bile zahteve po ponatisu vse glasnejše. To so storili v Franciji, ob izdaji jim je pa pomagal širši uredniški odbor, ki mu je predsedoval Eric Birley. Ta odbor je usmerjal prenavljanje knjige, ki ga je zdaj, tudi za leta 1945 umrlega Stanfielda, v celoti opravila Grace Simpson.

Knjiga je zdaj bistveno razširjena z uvodnim poglavjem, v katerem so korekture k dataciji. Sledi zgodovina knjige in bibliografija. Tudi ta je razširjena s seznamom del, ki so izšla 1958–1989. Sledi razdelek z razčlenitvami stila mojstrov iz Trajanovega časa in razdelek z razčlenitvami mojstrov iz Hadrijanovega in poznejšega časa.

Ob tem, ko želimo tudi našo arheologijo opozoriti na pomembno izdajo, se mi zdi pomembno poudariti dvoje. Sigilata se je zdela – občasno – orodje za raziskovanje, ki samo po sebi skoro vselej zadošča za datiranje, pa tudi za interpretacijo trgovskih potov in gospodarskih tokov. Toda nadaljnja raziskovanja vedno spet opozorijo na meje, prek katerih ne moremo. Tako temeljne razprave, zlasti one o neokrašeni sigilati in o sredozemskih faktorijah, v zadnjem času vse bolj poudarjajo potrebo po naravoslovnih raziskavah pred interpretacijo najdb. Ob tem pa vemo, da so naravoslovne raziskave po eni strani zelo zahtevne in samo rezultati zelo majhnega števila izredno specializiranih laboratorijev v svetu so zares uporabni. Tudi ti laboratoriji pa za začetek vsake analize potrebujejo arheološko interpretacijo gradiva, ki ga analizirajo. Tako se nam naenkrat zazdi, kot da je vse proučevanje sigilate in s pomočjo sigilate začaran krog brez izhoda. Kljub temu je terra sigillata odlično kronološko in interpretacijsko pomagalo, le ob začetku dela moramo biti pozorni na vse več podatkov. Za metodološki vzorec pri tem lahko služi tudi razvoj vedenja o srednjegalski sigilati.

Vedenje o srednjegalski sigilati ima odlično kronološko podlago, kajti teh izdelkov je bilo največ med uvoženimi dobrinami v posameznih, tudi zelo kratkotrajnih vojaških postojankah v Veliki Britaniji. Take kronološke sheme, kot so jo omogočile te postojanke, v krajih okrog Clermont-Ferranda v Franciji, kjer so srednjegalsko sigilato delali, ne bi bilo nikoli mogoče zgraditi, saj je med odpadki lončarij praviloma še marsikaj, kar na prvi pogled z značilnim stilom delavnice nima niti najrahlejšega stika. Datacija britanskih postojank se je z leti še izpopolnila in izostrila. Tako je, zanimivo, treba začetek delavnice v Lezouxu v marsikaterem pogledu pomakniti za nekaj let nazaj in vse bolj je jasno, da je le ena skupina manufaktur, tistih – mi bi na podlagi našega gradiva rekli, najbolj značilnih – okrog Paterna II in Laxtucisse ali Cinnama, delala do leta 190. Pri tem je zanimivo opozoriti na novo interpretacijo dejstva, da so delavnice nehale delati, ko so dosegle svojo populnost in največji obseg izvoza, tako rekoč nenadoma. To G. Simpson povzema po Birleyu in prenehanje delavnice naj bi bilo povezano s proskripcijami, ki so zadele podpornike premaganega Albina s strani zmagovalnega Septimija Severa.

Tudi nova stilna analiza na podlagi starih, odličnih Stanfieldovih in dodanih novih risb kaže, da je treba še pri srednje-

galskih lončarjih nekoliko bolj paziti na dejstvo, da vsi mojstri niso razvijali osebnega stila. Vendar pa še vedno drži, da je bila organizacija izdelave v srednji Galiji taka, kot smo jo pred časom napačno prenašali na vso sigilato: mojster je ustvarjalno sestavljal motive v kalupu in jih ročno povezal po svojem okusu z določenimi veznimi elementi, potem pa tudi naprej nadziral proces proizvodnje. Tako je ravno pri tej sigilati, to kaže tudi nova obdelava, pomot pri opredeljevanju izvora malo ali vsaj mnogo manj kot pri više organiziranih in bolj specializiranih lončarskih združbah v Italiji ali južni Galiji.

Poudariti želim tudi, da popravki v knjigi potrjujejo objavljene analize ptujske srednjegalske sigilate. Poleg nekaj zgodnjih primerkov je skoro vsa srednjegalska sigilata s tega področja iz zadnje faze velike skupine lezujskih delavnic in sodi tako v čas po prvem sunku markomanskih vojsk. Z velikim uvozom te sigilate, prav gotovo po zgornji Donavi, so v Panoniji in v velikih vojaških oporiščih, med katere je Petoviona gotovo sodila, oskrbovali armado in nekoliko tudi krpali rane markomanskega vdora. Pri nas, v zaledju limesa, se torej drugače kaže tisto, kar je pred časom opazil Dénés Gabler v vojaških postojankah ob Donavi, ko je zapisal, da je bila lezujska sigilata povezana le z žganino prvega markomanskega vdora. Verjetno moramo misliti na to, da so v času markomanskih vojn obdonavske postojanke večkrat gorele in v njih tudi sigilata, ki so jo tedaj vozili še izključno ali vsaj mnogo več iz srednje Galije kot iz rastočega Rheinzaberna.

Tistemu, ki ga podrobnosti teh vprašanj manj zanimajo, bo pa staro uvodno poglavje k prenovljeni knjigi dragocen priručnik, ki na kratko povzame bistveno o sigilati, na novo pa opozori tudi na nerešene probleme.

Iva MIKL-CURK

Slobodan Fidanovski: *Rimska keramika Ulpijane*. Centar za arheološka istraživanja, knjiga 10. Beograd 1990.

Slobodan Fidanovski je sodelavec Prištinskega muzeja in je pripravil študijo o rimski keramiki Ulpiane, izkopani v letih 1978/79.

V uvodu nam oriše zgodovino tega mesta, ki je bilo ustanovljeno v začetku 2. st., živelo polnih pet stoletij, potem pa bilo porušeno v avarsko-slovanskih vdorih. Zraslo naj bi na območju staroselske naselbine, nastale zaradi rudarstva. Ta domneva pa ni bila potrjena z arheološkimi izkopavanji, ki so zajela le manjši del mestne naselbine.

Ustanovitev mesta sega v Trajanovo dobo, katere značilnost je bila pospešena urbanizacija provinc. Ulpiana je bila v začetku manjše rudarsko mesto, ki pa je verjetno že v času Trajana postalo municipij. Mej njenega ozemlja še ne poznamo natančno; verjetno je zajemalo celo Kosovsko kotlino. Na jugu se je na Kačaniku stikalo z ozemljem Scupija, na severu pa s postajo Ad Fines pri sedanji Kuršumliji. Zahodna meja se je, kot domnevamo, nahajala v območju Prekoruplja vse do Metohijske kotline, vzhodna in južna pa sta tekli po Binački Moravi.

Mesto je ležalo ob cestah Naissus-Ulpiana-Scupi in Naissus-Lissos; v imenu postaje Viciano se skriva tudi njegovo ime.

Vrhunec razvoja je doseglo v 3. in 4. st., ko je bilo drugo po velikosti v novo nastali provinci Dardaniji. Bilo je mesto krščanskega mučenca Flora in je kmalu postalo episkopalni sedež. Imena škofov srečamo med sezname udeležencev zbora v Serdici 343, na carigradski sinodi se pojavi ime škofa Pavla leta 533.

Jordanes omenja v svojih spisih o gotških vojnah porušenje Ulpiane 471. Marcellinova kronika pripoveduje, da so leta 441 hunske vojske vpadle v Ilirik, uničile Singidunum in Naissus in osvajale Ulpiano.

Po tem času je bilo mesto delno obnovljeno, večjo obnovo pa je doživel v času cesarja Justinijana, v prvi polovici 6. st. Meščani so ga v znak hvaležnosti poimenovali Justiniana Secunda (Prokopij, De aedificiis, IV). Staro, dotrajano mestno obzidje iz začetka 3. in konca 4. st., ki je bilo poškodovano tudi v potresu leta 518, so obnovili in utrdili. Mestu pa ni uspelo zdržati slovanskih vpadov. Kmalu po obnovi je prišlo

do prvega slovanskega vpada v Ilirik (547/8), temu pa je sledil še drugi vpad konec osemdesetih let 6. st.; tedaj so Slovani pridrli vse do solunkega obzidja. Kljub hudim preizkušnjam je mesto še naprej živovarilo, toda konec 6. in v začetku 7. st. se je prebivalstvo večidel umaknilo iz njega pred novimi avarsko-slovanskimi vpadi. Verjetno je dokončno opustelo v času vladanja cesarja Herakleja, ko so opustela skoraj vsa mesta vzhodnobalkanske regije.

Prva arheološka izkopavanja so se začela v letu 1954; tedaj sta muzej Kosova in Narodni muzej iz Beograda izkopavala šest let. Dela so začeli na severni nekropoli, kjer so odkrili tri zgradbe, dve sta bili sepulkralne narave, ena pa neugotovljive. Pozneje so izkopavali še obzidje in določili njegovo debelino (3 m); na vsake 27,3 m je imelo okrogel stolp.

Znotraj obzidja je bila odkrita zgodnjekršćanska bazilika z nartekso, datirana v čas Justinijanovih obnov. Zgrajena je bila na ruševinah starejše stavbe z mozaiki. Na prostoru bazilike so odkrili sledi term.

Z izkopavanji sta bili locirani južna in zahodna nekropola, vzhodno od mesta pa leži le delno raziskan kastrum velikosti 400 × 400 m, z okroglimi stolpi na vogalih in pravokotnimi ob straneh. Z izkopavanji so dokazali tudi predmestno naselbino.

V šest let trajajočih izkopavanjih od leta 1954 do 1959 je bilo najdene veliko keramike, vendar avtorjeva študija zajema le gradivo iz let 1978/79; s starejših izkopavanj so objavljena le kratka poročila. Zaradi siromašne tehnične dokumentacije in redukcije izkopanega keramičnega gradiva (metanje proč?) avtor domneva, da bi bilo za študije tega gradiva potrebnih veliko naporov, rezultati pa bi bili bržkone slabi.

V tej publikaciji predstavljeno gradivo zajema predvsem bolj ohranjene značilne kose keramike, ki olajšujejo določanje oblik posodja. Izjema so le sigilate, pri katerih so upoštevali vse še tako neznatne fragmente. Gradivo izvira iz prostora med baziliko in stavbo neznanega namena, torej iz severnega predela mestne naselbine. S študijem keramike je bila potrjena stratigrafska slika.

Avtor deli keramično gradivo na fino namizno posodje in kuhinjsko keramiko ter na drugo. Določil je tipologijo, predvsem enostavnih oblik, ker je sicer gradivo zelo fragmentarno ohranjeno. Nekatere tipe posod je avtor določil z analogijami posodja iz sosednjih provinc. Gradivo Ulpiane sega od konca 1. do 5. st.

Določenih je bilo šest slojev profila, numizmatično gradivo je redko, sloj 5 je bil s keramiko in novci datiran v drugo polovico 3. in prvo polovico 4. st., sloj 6 pa je s pomočjo keramike in zgoraj ležečih mozaikov datiran v drugo polovico 4. in začetek 5. st. V prvem sloju prevladuje fina rdeča keramika in najdenih je bilo tudi nekaj prazgodovinskih kosov.

V poglavju o teri sigilati obdela avtor skupaj italško in galsko; med prvo šteje primerke padanskega kroga delavnic, med drugo pa reliefno okrašeno fino namizno posodje. Avtor ne razlikuje jasno italškega in galskega posodja, saj ni ohranjen noben žig. Med delavnicami galskega kroga pa omenja La Graufesenque za južne centre ter le okvirno srednje- in severnogalske kroge proizvodnje.

Pri fakturah te keramike govori o glazuri, prav tako imenuje premaz v prevodu. Premaz je v angleščini pravilno poimenovan slip. Tudi Olga Brukner v delu Rimska keramika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije govori o glazuri na sigilatah, vendar bi zaradi ločevanja od keramike, ki je premazana s pravo, npr. svinčeno glazuro, tu morali govoriti o premazu, ker se tehnična postopka nanašanja premaza in glazure, pa tudi njuni kemični naravi povsem razlikujeta.

Med žigosano keramiko prišteva avtor provincialno proizvodnjo rdeče premazane keramike, okrašene z žigosanjem, ki je bila imitacija dragih uvoženih sigilat in – razen enega primera – večidel v obliki širokih skled. Avtor govori o dveh vrstah te keramike, starejši, finejšega videza in boljše fature, ter mlajši, ki je slabša. Obe vrsti sta tudi stratigrafsko potrjeni.

Slikana keramika je v Ulpiani redka in jo delimo na dve vrsti glede na način slikanja, obliko posod in stratigrafsko lego. Vprašanje izvora tovrstne keramike pušča avtor odprto.

Marmorizirana keramika je sicer po izdelavi blizu slikane, a ker jo tako poimenujejo tudi drugi avtorji in ker je slikanje le imitacija marmoriziranja površine keramike, avtor ime pušča. Tako kot drugi avtorji, npr. Irma Čremošnik in Olga

Brukner, deli tovrstno keramiko v dve skupini; razlikujeta se pa po finosti in oblikah posodja.

V zvrst rdeče premazanega posodja (tu uporablja izraz premaz in v prevodu slip) uvršča avtor tudi afriško sigilato in je ne ločuje od izdelkov domačih delavnic rdeče premazanega posodja, kar je neumestno; vsekakor bi jo moral uvrstiti med sigilate. Že na začetku pa pove, da je bila tovrstna keramika poleg kuhinjske najštevilnejša. Ko omenja ornamentacijo tega posodja, se ustavi pri ornamentu, izvedenem s koleškom, in pravi, da je ta način okraševanja značilen za afriško rdeče premazano posodje in da je očitno, da gre za posodje tujega izvora. Vsem tem opisom in primerjavam bi se izognil, če bi afriško sigilato ločil od provincialne rdeče premazane keramike, kar je glede na fakture pravzaprav lahko. In tako srečamo med finimi tipičnimi formami afriških sigilat tudi vrčke, sicer rdeče premazane, toda druge (domače) proizvodnje. Za te izdelke sicer avtor omenja, da so drugačne fakture, a še vedno jih druži v istem razredu.

O izvoru te keramike meni, da študije niso dovolj poglobljene, in se zato ne opredeljuje. Naše študije afriških sigilat segajo v šestdeseta leta, ko je Irma Čremošnik zelo natančno in za takratne čase zelo dobro opredelila afriške sigilate Višičev in Mogorjela. Prav tako je njena zbirka teh sigilat v Zemaljskem muzeju vsakomur lahko dostopna in zagotovo odličen začetek za študij tovrstne keramike in njenih analogij.

V zvrsti sivo premazane sigilate srečamo tudi makedonsko sigilato iz 4. in 5. st., ki jo spet zaradi podobnosti premaza druži z domačo proizvodnjo tovrstnega posodja.

Med kuhinjsko posodje prišteva lonce in vrčke iz bolj ali manj prečiščene in peskane gline, domače proizvodnje. Te keramike je bilo zelo veliko v vseh plasteh. Sem prišteva tudi posodje za pripravo hrane – terilnice, pa tudi pokrove in pitose.

Na kratko govori o amforah, ki jih ločuje po stratigrafski legi, in omenja pogostnost najdb amfor narebrenne površine, v pozni antiki zelo razširjenih v vzhodnem Sredozemlju in ob Črnem morju.

Če se spomnimo vseh pomembnih študij amfor zadnjega časa (Riely, Peacocke, Panella) in rezultatov, ki so jih te sistematične študije dale, potem je res škoda, da se jim avtor ni natančneje posvetil. Tako npr. ob amfori t. 35: 3 domneva, da gre za zelo razširjeni tip LR 2, kar pa bi bilo še jasneje, če bi v katalogu lahko prebrali tudi natančen opis fakture. Zelo pogrešam tudi opis barv, če meritve le-teh niso bile možne.

Ob katalogu bi rada omenila, da avtor ni dosleden, saj ponekod manjkajo opisi faktur in predvsem barve. V katalogu tudi ne spadajo opombe in navajanje avtorjev, ki so se z določeno obliko oz. zvrstjo ukvarjali (npr. amfora t. 35: 3). Tabela keramičnih tipov bi najbrž dobila večji smisel, če bi avtor navedel ob tipih tudi stratigrafske podatke. Predvsem pa imam pomisleke v primerih, ko so med table tipov domačih delavnic stlačeni tudi importi, ki so v tuji literaturi že dolgo poimenovani, datirani in obdelani. To najbrž ni smiselno.

Table ponekod prikazujejo gradivo v navpični legi, kar je seveda neobičajno in moteče. Risbe so ustrezne in jasne ter povedo včasih celo več kot tekst. Tako na t. 23: 5 morda lahko prepoznamo vzhodno sigilato (ES B?), žal pa posoda nima opisa v ustreznem katalogu.

Angleški prevod je z nekaterimi tiskarskimi napakami narejen le za študijo keramičnega gradiva in ne tudi za uvodno predstavitev najdišča in zgodovine raziskav, prav tako tudi ne za katalog, kar bi bilo glede na cirilico za tujce nadvse pomembno.

Publikacija je lepa in predvsem že dolgo pričakovana zaradi novih spoznanj o keramiki. Bilo bi nadvse zaželeno, da bi ji avtor dodal še študijo amfor, saj bi tako opravil prav pionirsko delo na tem področju!

Verena PERKO